

УДК 327

<https://doi.org/10.34142/24130060.2022.25.2.06>

РЕВІЗІЯ МЕРИТОКРАТІЇ: У ПОШУКАХ ВІДПОВІДІ НА ЗРОСТАННЯ ПОПУЛІЗМУ

І.О. Радіонова

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди.

Метою статті є визначення функціонального діапазону меритократії у сучасних демократичних суспільствах в умовах зростання популізму.

Доведено, що меритократія як політичний міф у сучасних демократичних суспільствах виконує мобілізаційну та енергетичну функції. Наголошено обмеження дієвості меритократії як принципу організації суспільного життя. Складність реалізації меритократії у конкретних соціумах сприяє її модифікації та відхиленням від неї, постає одним з факторів що провокує зростання популізму.

Ключові слова: меритократія, популізм, політичний міф, дискримінація, політичні еліти.

REVISING MERITOCRACY: IN SEARCH OF AN ANSWER TO THE RISE OF POPULISM

I. Radionova

The purpose of the article is to determine the functional range of meritocracy in modern democratic societies in the context of growing populism. The author distinguishes between the effectiveness of meritocracy as a principle of organisation of public life and as a political myth.

At the beginning of the 21st century, meritocracy as a principle of organisation of public life seemed to be quite effective even in the face of rapid technological changes and the corresponding social changes. However, the first decade of the 21st century proved that meritocracy does not work. Non-merit factors do not just coexist with the merit factor, they inhibit it, preventing people from realising their potential. Important in the revision of the effectiveness of meritocracy is the assumption of the special role of human luck as a way out of the limitations of meritocracy in an extremely competitive environment.

Discrimination is considered as one of the antitheses of meritocracy, as an unfair, biased attitude towards individuals and groups. In an ideal system of meritocracy, prejudice does not work.

It is proved that the main function of the myth of meritocracy is the energy function, which channels personal and social energy. Social life is ordered in space and time. As a political myth, meritocracy justifies the status quo, explains the social order, and announces that society is just. The elite actually receives legitimation, because it is the elite precisely because of its achievements, and those who are at the bottom of the social stratification have not achieved anything due to lack of personal efforts and talents. It is emphasised that populists question the meritocratic legitimacy of political elites and propose to change them.

In the modern world, cultural, economic, technological, including communication changes are accelerating. A significant number of people cannot keep up with them, cannot cope with the qualitatively new level of complexity of social life, and feel forgotten by the modern world. Populists appeal to them. The separation of the elites, distrust of them, and a sense of loss

of respect for traditional labour are the basis for the growth of populism, both on the right and on the left.

It is concluded that despite numerous criticisms, meritocracy in its mythologised conceptualisation remains a guideline for answering the question of the distribution of rewards in modern democratic societies. As a political myth, it will perform mobilising and energising functions in the development of Ukrainian society after the victory. At the same time, the limitations of meritocracy as a principle of organising public life have been proven. The elites of Ukrainian society, and above all the political elite, should be self-critical and develop effective compensatory mechanisms for different segments of the population of our country.

Key words: meritocracy, populism, political myth, discrimination, political elites.

Постановка проблеми. Меритократія постає одним із засадничих соціальних принципів організації справедливого демократичного суспільства. «Влада гідних» забезпечує усім громадянам рівні можливості досягти успіху відповідно до власних здібностей та зусиль. Проте навіть реалії західних демократій доводять, що цей принцип у XXI столітті не спрацьовує. У глобальному світі загалом і кожному конкретному суспільстві зокрема поглиблюється нерівність. При цьому головною жертвою поглиблення нерівності стає саме демократія (Bauman, 2013, p. 2). Економічна, культурна, політична поляризація, як у кожному окремому суспільстві, так і на рівні глобального світу, стають ґрунтом для зростання популізму в усьому світі. Поширюється ксенофобія, підтримка авторитарних фігур, які тестують можливості виходу за демократичні норми. Втіленням цієї тенденції постало обрання у 2016 році Д. Трампа президентом США. Час надскладних випробувань провокує спокусу простих рішень, котрі готові у популістів усіх політичних забарвлень.

Розбудова України після перемоги у війні гостро поставить питання соціальної справедливості, розподілу винагород відповідно до заслуг, легітимності приналежності до елітних верств суспільства. Бажання швидких перемог у мирному житті за умов величезних втрат, котрі зазнає українське суспільство, може підживити зростання популізму. Отже, важливим є західний досвід ревізії меритократії в умовах зростання популізму.

Аналіз актуальних досліджень. З'ясування дієвості меритократії знаходиться у фокусі уваги вітчизняних дослідників. В. Бабаєв та В. Корженко доводять дієвість принципу меритократії в межах

адміністративного простору сучасного цивілізованого суспільства, вважають його європейською цінністю (Babayev ta Korzhenko, 2018). Е.А. Кузнецов визначає дієвість «демократичної меритократії» в Україні та доводить необхідність трансформації системи менеджменту (Kuznetsov, 2017). С.Є. Опанасенко пропонує теоретико-методологічний аналіз меритократії, результати її запровадження у практику публічного управління (Опанасенко, 2018).

Мета дослідження – визначити функціональний діапазон меритократії у сучасних демократичних суспільствах в умовах зростання популізму.

Виклад основного матеріалу. Розуміння меритократії потребує темпоральних та навіть контекстуальних (у тому рахунку географічних) уточнень. Докладний аналіз цих розбіжностей проведений Ч.-Х. Кім та Й.-Б. Чой (Kim and Choi, 2017). Зазначимо, що М. Янг, котрий запропонував у 1958 році цей концепт, ставився до меритократії скоріш негативно. Він критикував меритократичне суспільство як дистопію, у якій заслуги цілковито пов'язані з IQ та індивідуальними зусиллями індивіду, як суспільство у якому буде швидко зростати нерівність. (Kim and Choi, 2017, p. 115).

Однак в сучасному розумінні, меритократія це справедлива організація суспільного життя. Отже, вона є бажаною. За таких умов виникає інтелектуальна конкуренція щодо концепту меритократії. У сучасному науковому дискурсі поряд з західним походженням концепту, пропонується й точка зору, згідно з якою концепт меритократії спочатку з'являється в Азії, у Китаї. Вже потім з конфуціанськими текстами він приходить до західного світу (Bell, 2016; Kim and Choi, 2017, p. 112).

Задля визначення функціонального діапазону меритократії ми вважаємо доречним розрізняти її дієвість як принципу організації суспільного життя та як політичного міфу.

Концептуально меритократія протистоїть аристократичним ієрархіям, за якими блага розподіляються відповідно до статусу сім'ї, де тобі

пощастило, чи не пощастило народитися. Згідно з принципом меритократії нагороди у житті, як то гроші, влада, освіта повинні розподілятися відповідно до знань, навичок та зусиль. Меритократія означає, що індивід багато працює відповідно до своїх талантів, має суспільно схвалену мотивацію та грає за суспільними правилами. Зразком країни можливостей є США – країна, де для самореалізації немає обмежень (the sky is the limit).

Ще на початку XXI століття меритократія, як принцип організації суспільного життя, здавалася доволі дієвою навіть за умов швидких технологічних зрушень та відповідних ним соціальних змін. Так Р. Флоріда, оптимістично сповіщаючи про підйом креативного класу, підкреслював, що той живе відповідно до принципів меритократії (Florida, 2004). Однак вже перше десятиліття XXI століття довело, що меритократія не працює, нерівність всередині західних суспільств та між суспільствами у глобальному світі зростає не відповідно принципу заслуг, а за принципом «багаті, особливо дуже багаті, стають багатшими, в той час, як бідні, особливо найбідніші, стають ще біднішими» (Bauman, 2013, p. 10). При цьому вертикальна соціальна та економічна мобільність є обмеженими, має місце виразна поляризація. Тож, згідно З. Баумана, соціальна нерівність в наш час дуже близька до перетворення на перший винайдений та запущений вічний двигун (perpetuum mobile) в історії людства (Bauman, 2013, p. 10). Перехід до нового технологічного укладу тільки прискорив зростання нерівності (Florida, 2017).

Глобальна пандемія загострила питання несправедливості. Як зазначає М. Сандел замість відчуття «We are all in this together», американське суспільство зіткнулося з безпрецедентною нерівністю та злістю (Sandel, 2020, p. 4-5).

Очевидність того, що світ навіть у США працює не за меритократичними принципами, призводить до пошуку інших факторів, що впливають на успіх. Фактори, що не мають відношення до заслуг (non merit) не просто співіснують із фактором заслуг, вони гамують, не дають людині

реалізувати свій потенціал (McNamee, 2014, р. 215). До таких факторів МакНейм відносить перш за все успадкування (позицію життєвого старту, яку індивіду дають батьки). З цим фактором пов'язаний твій сукупний соціальний і культурний капітал. Тож освіта повинна розглядатися і як особиста заслуга, і як фактор, що не має відношення до особистих заслуг, а скоріш успадковується, оскільки від соціальної позиції батьків залежить кількість і якість освіти, яку отримує дитина.

Важливим у межах ревізії дієвості меритократії, на наш погляд, є припущення щодо особливої ролі вдачі (luck) людини. Вдача, за МакНеймом, це знаходження у правильному місці у правильний час (McNamee, 2014, р. 216). У такому визначенні ще нібито залишається простір для індивідуальної дії. Однак важливо пам'ятати про тлумачення цього терміну в англійській мові як того, що відбувається з тобою випадково, а не завдяки твоїм зусиллям чи здібностям (Oxford Dictionary). Тобто вдача це вихід за обмеження меритократії.

Р. Франк за результатами свого дослідження також робить висновок щодо принципової ролі удачі для успіху у надзвичайно змагальному середовищі. Серед факторів удачі – рік народження, потреба у тих чи інших професіях, місце проживання, цикл розвитку економіки як в країні проживання, так і глобальної економіки та інші фактори (Frank, 2017; McNamee, 2014). На прикладі ретельного аналізу досягнень Б. Гейтса Р. Франк демонструє дієвість свого висновку щодо ролі вдачі: серед програмістів були фахівці не менш кваліфіковані та талановиті ніж Б. Гейтс, але саме він став найбагатшою у світі людиною. Тут, Р. Франкл залучає до своїх побудов нову категорію – категорію успіху. Він пропонує чітко розрізняти заслуги та успіх. Саме між ними, за його висновком, і знаходиться вдача (Frank, 2017). Інтуїтивно на рівні повсякденності в кожному суспільстві цей висновок люди вже зробили. Саме тому завжди у своїх побажаннях близьким не забувають підкреслити побажання вдачі. Не

заперечуючи роль вдачі у житті людини, зазначимо, що у дискурсі меритократії йдеться не про успіх, а про винагороду.

У якості однієї з антитез меритократії можна розглядати дискримінацію як несправедливе, упереджене ставлення до індивідів і груп. В ідеальній системі меритократії упередження не працюють. У порівнянні з ХХ століттям, особливо його першою половиною, в демократичних суспільствах расова дискримінація та дискримінація за ознакою статі зменшилися, однак їхні ефекти ще залишаються. В той самий час навіть західні суспільства з усталеними демократичними практиками стикаються з ейджизмом, гетеросексизмом, лукізмом, дискримінацією людей з обмеженими можливостями.

За висновками дослідників американці продовжують жити з ідеєю американської мрії. Однак у реальному житті вони стикаються з потребою працювати більше задля того, щоб не втратити свої соціальні та економічні позиції, підтримувати рівень життя до якого вони звикли. Про просування уперед навіть не йдеться. Серед головних індивідуальних стратегій – зменшення кількості дітей, залучення у працю більшої кількості членів сім'ї, збільшення робочого часу, відкладення пенсії, кредити та інш. (McNamee, 2014, p. 217).

Як політичний міф меритократія може розглядатися як форма ідеологічного дискурсу. Відразу зауважимо, що категорії політичного міфу та ідеології докладно вивчаються вітчизняними та закордонними дослідниками. З'ясування генези цих понять та дискусії навколо їхнього сучасного розуміння не є метою цієї статті. Отже, ми приєднаємося до позиції К. Флуда та будемо розглядати політичний міф як форму ідеологічного дискурсу. При цьому концепт політичного міфу / ідеології буде вживатися у мінімалістичний спосіб (*minimalistic way*) як система політичних переконань, чия структура та функції відповідають характеристикам політичного міфу / ідеології (Flood, 2002, p. 15-16). Нейтральний «інклюзивний», як його визначає К. Флуд, підхід дозволить уникнути

обмежень, які накладає розгляд політичного міфу як несвідомого, як архетипної конструкції, що спирається на елементи містики, як ірраціонального та інше (Shaihorodskiy, 2009).

Дієвість політичної міфології робить її привабливою для політиків усього спектру, в тому рахунку й тих хто тяжіє до популізму. Важливо, що політичний міф може бути продуктом цілеспрямованого ідеологічного виробництва з метою керування, маніпулювання масовою свідомістю. Але, на наш погляд, рівень спрощення, який дозволяє собі той чи інший політичний міф є різним (кліматичний скептицизм популістів є прикладом високого рівня спрощення).

Головною функцією міфу меритократії є енергетична функція, завдяки якій каналізується особиста та соціальна енергія. Соціальне життя впорядковується у просторі та часі. Меритократія як міф пояснює світ та регламентує поведінку людей. Якби цей міф не працював зникла б найгостріша конкуренція за кращу освіту, починаючи ще з початкової школи, конкуренція за статусні позиції, що передбачають високу кваліфікацію та напружену інтенсивну працю. Доречі один з головних світових бестселерів останнього часу мемуари М. Обама це гімн меритократії, історія реалізації американської мрії, доведення меритократичної легітимності приналежності до політичної еліти найпотужнішої країни світу (Обама, 2018).

Питання легітимності політичної еліти у демократичних суспільствах набуло особливої значущості через зростання поляризації. Причому це стосується як ставлення суспільства до еліт у будь-яких сферах діяльності, так і самих еліт до себе. Меритократія як політичний міф виправдовує статус кво, пояснює соціальний порядок, сповіщає про те, що суспільство є справедливим. Еліта фактично отримує легітимацію, адже вона є елітою саме через її досягнення, а ті, хто знаходяться на низових шаблях суспільної стратифікації саме через брак особистих зусиль та талантів нічого не досягли. Ті, хто знаходяться на верхніх шаблях суспільства хочуть вірити, що їхній успіх морально виправданий, вони досягли його через талант та важку

працю. Це зафіксовано у вислові «self-made» (Frank, 2017). Легітимація еліти, особливо політичної еліти, через меритократію є настільки привабливою що до неї звертаються не тільки демократії (Bell, 2016). Звернемо увагу, що популісти піддають сумніву меритократичну легітимність політичних еліт та пропонують їх змінити.

В сучасному світі культурні, економічні, технологічні, у тому числі комунікаційні зміни, пришвидшуються. Значна кількість людей не встигає за ними, не справляється з якісно новим рівнем складності суспільного життя, відчуває себе забутими сучасним світом. Вони зневірені в традиційних політичних елітах, котрі відтворюють самі себе та вже не відображають інтереси всього суспільства. До них і звертаються популісти. Вже класичним став приклад Д. Трампа, який звернувся саме до цих верств населення («the people», «silent majority») (European Center for Populism Studies).

Дебати щодо винагороди за досягнення у сучасному суспільстві рясніють у сучасній політиці. На поверхні це дебати навколо питання справедливості щодо можливості змагатися за соціальні позиції та винагороди. Однак дискусія навколо питання заслуг не повинна торкатися лише заслуг, це поверхня. Постають актуальні питання що є успіхом у сучасному суспільстві, що є перемогою у «суспільних» змаганнях, як переможці повинні ставитися до тих хто є менш успішним. Ці питання не є суто теоретичним. Адже саме відрив еліт, недовіра до них, відчуття втрати поваги до традиційної праці є ґрунтом для зростання популізму як правого, так і лівого.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Попри численні критичні зауваження меритократія у її міфологізованій концептуалізації залишається орієнтиром відповіді на питання розподілу винагород в сучасних демократичних суспільствах. Як політичний міф вона буде виконувати мобілізаційну та енергетичну функції у розбудові українського суспільства після перемоги. Разом з тим необхідно враховувати обмеження дієвості меритократії як принципу організації суспільного життя. Складність

реалізації меритократії у конкретних соціумах сприяє її модифікації та відхиленням від неї, постає одним з факторів що провокує зростання популізму.

Дискусії навколо меритократії не пропонують дієвої альтернативи. Проте еліти українського суспільства, і перш за все політична еліта, мають бути самокритичними, розробити дієві компенсаторні механізми для різних верств населення нашої країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузнецов, Е.А., 2018. Принципи демократичної меритократії професійної системи менеджменту в Україні. *Ринкова економіка, сучасна теорія і практика управління*, [online] 16 (3/37), с. 9-19. Доступно: [https://doi.org/10.18524/2413-9998.2017.3\(37\).123698](https://doi.org/10.18524/2413-9998.2017.3(37).123698) [Дата звернення 05 Вересень 2022].
2. Опанасенко, С.Є., 2018. Теоретико-методологічні засади дослідження меритократії у контексті сучасних дослідницьких підходів. *Ефективність державного управління*, [online] 55. Доступно: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.55.2018.146707> [Дата звернення 05 Вересень 2022].
3. Шайгородський, Ю. 2009. *До визначення сутності поняття "політичний міф"*. [online] Доступно: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26549/07-Shaygorodskiy.pdf?sequence=1>.
4. Babayev, V. & Korzhenko, V., 2018. Еліта, лідерство та меритократія: запрошення до дискурсу. *Лідер. Еліта. Суспільство*, [online] 1. Доступно: <https://doi.org/10.20998/2616-3241.2018.1.04> [Дата звернення 05 Вересень 2022].
5. Bauman, Z. 2013. *Does the Richness of the Few Benefit Us All?* – Cambridge: Polity Press.
6. Bell, D. 2016. *The China Model: Political Meritocracy and the Limits of Democracy*. Princeton University Press.
7. European Center for Populism Studies. 2018. *Populism*. [online] Available at:

REFERENCES

1. Kuznetsov, E.A., 2018. Pryntsypy demokratychnoi merytokratii profesiinoi systemy menedzhmentu v Ukraini. *Rynkova ekonomika, suchasna teoriia i praktyka upravlinnia*, [online] 16 (3/37), s. 9-19. Dostupno: [https://doi.org/10.18524/2413-9998.2017.3\(37\).123698](https://doi.org/10.18524/2413-9998.2017.3(37).123698) [Data zvernennia 05 Veresen 2022].
2. Opanasenko, S.Ie., 2018. Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia meritokratii u konteksti suchasnykh doslidnytskykh pidkhodiv. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*, [online] 55. Dostupno: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.55.2018.146707> [Data zvernennia 05 Veresen 2022].
3. Shaihorodskiy, Yu. 2009. *Do vyznachennia sutnosti poniattia "politychnyi mif"*. [online] Dostupno: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26549/07-Shaygorodskiy.pdf?sequence=1>.
4. Babayev, V. & Korzhenko, V., 2018. Elita, liderstvo ta merytokratiia: zaproshennia do dyskursu. *Lider. Elita. Suspilstvo*, [online] 1. Dostupno: <https://doi.org/10.20998/2616-3241.2018.1.04> [Data zvernennia 05 Veresen 2022].
5. Bauman, Z. 2013. *Does the Richness of the Few Benefit Us All?* – Cambridge: Polity Press.
6. Bell, D. 2016. *The China Model: Political Meritocracy and the Limits of Democracy*. Princeton University Press.
7. European Center for Populism Studies.

- <https://www.populismstudies.org/Vocabulary/populism/> [Accessed 05 September 2022].
8. Flood, G. Christopher. 2002. *Political Myth: A Theoretical Introduction*. Routledge.
  9. Florida, R. 2017. *The new urban crisis: how our cities are increasing inequality, deepening segregation, and failing the middle class – and what we can do about it*. New York: Basic Books.
  10. Florida, R. 2004. *The rise of the creative class*. New York: Basic Books.
  11. Frank, H. Robert. 2017. *Good Fortune and the Myth of meritocracy*. Princeton University Press.
  12. Kim, C.H., and Choi, Y.B., 2017. How Meritocracy is Defined Today? Contemporary Aspects of Meritocracy. *Economics and Sociology*, 10, (1), pp. 112 – 121. DOI: 10.14254/2071-789X.2017/10-1/8.
  13. McNamee, J. Stephen. 2014. *The Meritocracy Myth*. Rowman&Littlefield Publishers, Inc.
  14. Obama, Michelle. 2018. *Becoming*. Crown.
  15. Sandel, J. Michael. 2020. *The Tyranny of Merit: What's become of the Common Good?* Penguin Books.
  2018. *Populism*. [online] Available at: <https://www.populismstudies.org/Vocabulary/populism/> [Accessed 05 September 2022].
  8. Flood, G. Christopher. 2002. *Political Myth: A Theoretical Introduction*. Routledge.
  9. Florida, R. 2017. *The new urban crisis: how our cities are increasing inequality, deepening segregation, and failing the middle class – and what we can do about it*. New York: Basic Books.
  10. Florida, R. 2004. *The rise of the creative class*. New York: Basic Books.
  11. Frank, H. Robert. 2017. *Good Fortune and the Myth of meritocracy*. Princeton University Press.
  12. Kim, C.H., and Choi, Y.B., 2017. How Meritocracy is Defined Today? Contemporary Aspects of Meritocracy. *Economics and Sociology*, 10, (1), pp. 112 – 121. DOI: 10.14254/2071-789X.2017/10-1/8.
  13. McNamee, J. Stephen. 2014. *The Meritocracy Myth*. Rowman&Littlefield Publishers, Inc.
  14. Obama, Michelle. 2018. *Becoming*. Crown.
  15. Sandel, J. Michael. 2020. *The Tyranny of Merit: What's become of the Common Good?* Penguin Books.

Інформація про автора

Радіонова Ірина Олександрівна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри політології, соціології і культурології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; e-mail: radionova.irina@gmail.com; ORCID:<http://orcid.org/000-0002-8863-7609>.

Стаття надійшла до редакції: 05.10.2022 р. Прийнята до друку: 23.10.2022 р.